

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

TROGMAYER OTTÓ

Embermértékű idő

AVAGY A TÁVCSŐ MELYIK VÉGÉN NÉZZÜK MAGUNKAT?

I.

Köz hely, hogy a távcső egyik vagy másik végén kukucskálva a dolgok nagyon távolinak, vagy nagyon közelinek látszanak. Optikai csalódás, hiszen ugyanolyan távolságra vannak, csak az emberi csalafintaság varázsolja őket kézzelfoghatóvá, avagy löki látszólag végtelen távolra.

Minden mértékünk emberi léptékű.

Különösen ilyen volt másfél századdal ezelőtt, hiszen a távolságot arasszal vagy öllel mérték, a kisebbet meg hüvelykkel, meg hajszál vastagsággal. Értjük is ezeket a mértékeket, térben, síkban, vagy időben.

Az újabb mértékek elvont fogalomná szegényedtek.

Az év az tavasztól tavaszig, vagy új esztendőől szilveszterig tart.

A fényévet nem értem, mert nem tudom megélni.

Hat generációra van szavunk, mely olyan időszak, ami még emberi emlékezettel átfogható – ez nagyjából másfél évszázad –, de évezredek, vagy évmilliókat már nem értünk. Az arasz, a hüvelyk látható, a mikron, vagy millimikron még csak el sem képzelhető.

Rövidre fogva: az emberi világkép az ember által megélhető szemlélet vetülete volt egészen századunk közepe tájáig. Napjainkban változóban, teljesen átalakulóban van, ámde egyelőre senki sem tudhatja, e változás mennyi ideig tart még. Ha ugyanis tegnap halt meg az utolsó patagóniai indián, akinek mezítelen lábbal a friss havon járó elődeivel még találkozott Darwin, akkor a középkor, vagy őskor még nagyon közelinek tűnik.

Várjunk csak!

Nem kell ehhez Darwin.

A harmincas évek végén még nagyon sok olyan család élt Magyarországon, akiknek csak egy pár közös cipőjük volt, s télen az vette fel, akinek feltétlenül ki kellett lépnie a házból. De sok cigánygyereket láttam magam is mezítél szaladni a jeges úton. Ezek szerint az őskor mindössze hatvan évnire van az ezredfordulótól?

Nos, visszaértünk az embermértékű világszemlélet alapkérdéséhez. Az egyes ember, a kisebb közösség vagy szélesebb társadalom másképp ítéli meg, másképp éli meg a történelem nagy kérdéseit. Ezeken belül pedig az idő lüktetésének ritmusa, az ese-

mények sodrásának sebessége változó. Nincs szándékomban történelem órát tartani, csak szemléletet szeretnék érzékeltetni, mintegy nyilvános töprengésként, azzal a szándékkal, hogy másokat is töprengésre késztessek.

A magyarság őshazáját, azaz annak az embercsoportnak az őshazáját, akik uráli nyelven beszéltek, az Urálon túlra, az Ob kanyarulatának tájékára teszi a modern nyelvtudomány, és a régészeti adatok is ezt a feltevést látszanak igazolni. Innen jutottak el távoli elődeink a Káma majd a Volga vidékére, az első évezred utolsó harmadában Etelközbe, végül a Kárpát medencébe. Mindez röpké 4-5000 év alatt játszódott le. Ennyi idő kellett ahhoz a gazdasági változáshoz, mely a gyűjtögető életmódtól a nomád, vagy ha úgy tetszik, félnomád gazdálkodásig elvezetett. Egyiptomban már álltak a piramisok, amikor őseink még nem ismerték az állattartás fogásait. Igaz, ez a késedelem érvényes Eurázsia más zónáira is, a mediterraneum fejlődése ebben az időben gyorsabb volt, mint a tőle északra fekvő területek lakosságáé. Nem azért, mert itt okosabb, vagy butább népek laktak volna, hanem azért, mert a gazdaság, a kultúra vívmányai lassabban terjedtek az akkori központokból. Ezeknek a gazdasági, kulturális központoknak a mozgása úgy tűnik, keletről nyugat felé tart az elmúlt 5000 év során. (Mezopotámia, Egyiptom, a római birodalom, a német-római császárság, a középkori Nyugat-Európa, majd az ipari forradalom Britanniája, végül Észak-Amerika gazdagsága.) Mi, mármint őseink és közvetlen elődeink hazája mindig ezeknek a központoknak a peremén, vagy attól is távol feküdt. Így azután az új tudásátvitel is tovább tartott, ezt a „tovább”-ot lehet évezredekben, évszázadokban mérni. A közös hagyomány, elsősorban a nyelv az, amely ilyen iradatlan nagy időn át összetartotta, s néppé formálta azokat, akiket elődeinknek tarthatunk.

Ugy tartjuk, hogy a honfoglalás befejezése 900-ra tehető, azaz ekkor, az egykori római provincia, Pannonia is a magyar törzsek uralma alá kerül. A Dunát átlépve vették fel igazándiból a kapcsolatot nyugattal, hiszen tízezer éveken át a Duna volt a választóvonal Európa keleti és nyugati kultúrája között. Valljuk be, ez a történelmi hagyomány ma is érzékelhető. Csupán el kell beszélgetni a Nyírség, vagy a Rábaköz magyarjaival, s minden rögtön világossá válik. Pannonia megszállása azt jelentette, hogy az Alföld és a Dunántúl egyetlen nép uralma alá került, melynek keleti kapcsolatai korábban bőven voltak, a nyugattal pedig ezekben az évtizedekben kezdett megismerkedni. A törzsszövetség külső védelmi vonala, a gyepű határa, ekkor keleten, Przemysl táján, nyugaton az Enns folyónál volt. (Innen az „Operenciás tenger, azaz ober Enns mesevidék). S ekkor kezdődik igazán az akkori világ vezető gazdasági, ideológiai központjához, a német császársághoz való közeledésünk, a kor „modern” világhoz való kapcsolódásunk.

Ez a „rendszerátvitel” körülbelül kétszáz évet vett igénybe. A kalandozások – rablóhadjáratok – alig több mint fél évszázad múltán mai szóval élve becsődöltek, a határt előbb a bécsi medencéig, majd a mai Burgenlandig vonták vissza. Géza fejedelem quedlinburgi delegációja, a mai brüsszeli tárgyalásokhoz hasonlóan, az Európához való csatlakozás igényével indul a bizonytalan kimenetelű útnak. A szerződésre a pecsétet István és Gizella házassága teszi, az első magyar király udvara, a sógor, Henrik császár rendszerét tükrözteti.

A kánaán azonban nem köszöntött be, a többség elszegényedett, s néhány évvel István halála után kitört az első pogánylázadás. Nagy valószínűséggel az új hit ellenzése csak leplezte az adószedők iránti gyűlöletet, hiszen az új rendszerrel együtt járt a kettős adófizetési kötelezettség.

Ha sejtették volna, hogy a huszadik század végén micsoda adóterhek lesznek!

A konszolidáció csak a 11. század végére jött el. Szent László és Könyves Kálmán törvényei bizonyítják a művelt nyugathoz való megérkezést. Most négyszáz esztendő nyugodt fejlődése következett. A magyar királyság nyugat-Európa többi államával egyenrangúvá vált. A szászok, „latinok” betelepítése, a hospesek érkezése csak újabb és újabb lendületet adtak a gazdasági, kulturális asszimilációnak.

Mátyás udvara a magyar királyság csúcspontja volt. Ekkor azután derékba tört a szép ívű fejlődés. VIII. Henrik Angliájának idején csatát s országot veszünk Mohácsnál, az ország három részre szakadt, s függetlenségét csak négyszáz év múlva, szárnyaszegetten, megcsönkítva nyerte vissza. A konzervatív török uralom nem követte a társadalmi-gazdasági fejlődés egyre gyorsuló ritmusát. Ausztria pedig a visszamaradó magyarországi állapotok fenntartásában volt érdekelt. Gondolom nem szükséges Kollonits Lipót hírhedt mondatát idéznem.

A megmaradást megint csak a nyelvnek, a drága magyar nyelvnek köszönhetjük.

Nem tanultak meg törökül sem, meg németül sem, hiába ültek várainkban török meg rác martalócok, hiába volt német nyelvű közigazgatás a kiegyezésig, hiába beszéltek nagyobb városainkban németül. A nép nyelve megmaradt magyarnak. Furcsa, vagy nem furcsa, 1526 után független Magyarországról, Kossuth néhány hónapját leszámítva, csak 1919 után beszélhetünk.

Úgy tűnik, hogy az utolsó 400 esztendő gazdaságilag nem hozott változást. A Kárpát-medence kimaradt az ipari forradalom áldásaiból, a bukott felkelések, forradalmak alig érintették az álmos jobbágyvilágot, az ipari átalakulás a 19. század utolsó harmadában, a „boldog békeidőkben” kezdett csak újabb arculatot adni a falusias országnak, az urbanizáció ugyancsak több száz éves késedelemmel, az egyetemi oktatás a nyugattól messze elmaradva, néhány kollégiumra támaszkodva éppen csak elindult. Talán jobb is, hogy a nemzet színejava holland, német egyetemeken tanult, azaz tanult volna, csakhogy igen keveseknek adatott meg, hogy tanuljanak, s tudásukat majd itthon kamatoztassák.

Közel kilencszáz évig nem volt nemzetiségi kérdés. István intelmei óta szívesen fogadtuk az idegeneket, nem gondolva arra, hogy később igazzá válik a közmondás: „Fogadd be a tótot, kiver a házadból”. Pedig a tótokkal nem is volt igazán bajunk. Mária Terézia telepítései közül a dunai svábok, ha nem is asszimilálódtak, de komoly gazdasági erőt jelentettek szorgalmukkal, hozzáértésükkel, kitartásukkal. A Csernojozics Arzén vezette rácok már úgy vették, ezt a földet nekik adta a császárnő. Vallásuk, írásuk is más volt, ámde a békés kereskedőkkel soha nem volt atrocitás, sem Komáromban, sem Ráckeven, sem Szentendrén. A 19. század hozta meg igazán a nemzeti öntudat föltámadását, előbb nálunk, majd sorban a környező etnikumoknál. Ne feledjük, 1889-ben a rigómezei csata ötszázadik évfordulóján Koszovó Polje még a török birodalom koszovói vilajetjéhez tartozott. Az Osztrák-Magyar Monarchia pedig semmilyen lehetőséget nem adott a nemzeti autonómiára. Decebál feltámadása is erre az időre esik, és sok más olyan legenda születése, melyek ürügyet teremtettek a nemzeti önállóság megteremtésére.

Ezeknek a mozgalmaknak egyik terméke lett az a milliók pusztulását jelentő első világháború, mely újra rajzolta Közép-Európa térképét, elvetve ezzel az újabb népiértés, békétlenség, gyűlölet magvait.

Belenézve tehát a távcső fordított végébe, összezsugorítva az időt, láthatjuk, hogy a történelem kereke évezredek, évszázadokat fordult, míg döntő változások szület-

tek, melyek a társadalom képét átformálva új távlatokat nyitottak. A magyarság úgy érkezett meg a huszadik század első felébe, hogy a Kárpát-medencében töltött ezer esztendő kezdetén átélt változás, az akkori világhoz, Európához történt felzárkózása óta, gazdaságilag alig lépett előre. Függetlenségét e század elején visszanyerte ugyan, ám a közel négyszáz éves elmaradásból, az utolsó száz évben viszonylag keveset sikerült lefaragnia. Nyelvét megőrizve, elszigeteltebb lett az újkori nemzeti mozgalmak között, mint korábban, akár évszázadokkal előbb.

II.

Az emberiség történetében három nagy sorsdöntő gazdasági forradalom zajlott, zajlik le, melyek alapvetően meghatározták a társadalmak sorsát, kijelölték a jövő járható útját.

Az első, a termelő gazdálkodásra való áttérés forradalma volt, amely mintegy 9000 éve kezdődött az úgynevezett termékeny félhold területén (Mezopotámiától Kisázsian, Palesztinán át Egyiptomig elterülő táj), majd fokozatosan évezredek alatt ért el Észak-Európaig, vagy a brit szigetekig. Nagyjából 6000 évig tartott, míg Európa őslakói fokozatosan megismerkedtek a sorsukat évezredekre meghatározó új vívmánnyal, a paraszti gazdálkodás módszerével. A szántás-vetés-aratás ritmusa, függetlenül a társadalmi rendszertől, gyakorlatilag a huszadik századig változatlan maradt. Itt kell megjegyeznünk, hogy az előbb említettől függetlenül, más időszakban, de ugyanilyen típusú változás történt Közép-Amerikában, Afrikában, és Kelet-Ázsiában is. Alapvető különbség a termesztett gabonafélékben van (kukorica, köles, rizs).

A második nagy változást az ipari forradalom jelentette. Ez már kézzelfogható távolságra esik. A gépek ereje által kialakult tömegtermelés, újabb energiaforrások feltárása, a hírközlés forradalmi felgyorsulása alig háromszáz éves távlatból folyamatosan nyomon követhető. Ennek a forradalomnak a vívmányai csak napjainkra érnek el a világ minden emberéhez. Ahogy az előbbinél, itt is lépcsőzetesen terjedtek az új ismeretek, kiinduló területük Nyugat-Európa, s rendkívüli módon befolyásolták a társadalmi rendszereket.

Ráadásul ez a gazdasági forradalom az észak-amerikai kontinensen előbb érvényesítette hatását, mint Kelet-Európában, ahol a hagyományos termelés még viszonylag sokáig túlélte saját korát. Észak-Amerika különös szerencséje, hogy a bevándorlók már magukkal vihették az új tudományos eredményeket, találmányokat, s így magasabb lépcsőfokról indulhattak az újvilág új jövője felé. Úgy tudom, hogy az aratógépet már az elmúlt század közepén alkalmazták, míg nálunk csak e század negyvenes éveiben jelentek meg az eleinte ellenszenvvel fogadott furcsa masinák. Persze itt az emberi munka olcsóbb volt, mint a gép, ráadásul korábbi elterjedésük óriási társadalmi feszültséget gerjesztett volna, hiszen a földnélküli tömeg, a részes aratástól várta egész évi szűkös kenyérét.

Az első világháború után, a világválsággal egy időben, újabb világháború előkészületeként kiobbant a napjainkban is tartó tudományos technikai forradalom. A fizika, kémia, matematika jelenkori szellemóriásai alig néhány évtized alatt olyan új tudományos világképet hoztak létre, melynek hatását még nem tudjuk felmérni. Az ötvenes évek óta azután a televízió, majd napjainkban a számítógép, oly mértékben felgyorsította az információk áramlását, amire a század első felében gondolni sem mer-

tek. Az első világháború bakái nem tudták merre járhatnak, nagyobb részük analfabéta volt, térképet talán sosem láttak.

Magam beszéltem Nagy András tápai gazdával, aki Przemyslnél esett fogságba, Murmanszkon át került haza, úgy hogy a hajó fél Európát megkerülte, hiszen Fiumében szálltak ki, de fogalma sem volt, hogy messze járt. 1940 tavaszán komáromi házukhoz, a várostól 10–15 kilométerre fekvő Csémpusztáról hordták a tejet stráf-kocsin. Pista a tejes, nem ismerte a konnektort, s figyelmeztetésünk ellenére beledugta az ujját. Nagyobb baj hála Istennek nem lett, de föl nem fogta, mi az, ami megrázta. Ebben az évben már sikeres kísérletek, sőt adások voltak a chicagói televízióban.

Századunk közepén, az ország településeinek nagyobb részén nem volt villany, rádió sem minden háznál. Autó, telefon ritkaságnak számított. Igen sokan megjárták mindkét világháború poklát, de világlátottságukat nem tudták hasznosítani. Alig tíz év alatt azonban szinte minden új vívmány közkinccsé lett.

Az ezredfordulóhoz érve ismeretek tekintetében közel kerültünk a világ élvonalához, úgy ahogy az a 15. század végén történt. Sőt, a tudásanyag az egész társadalom tulajdonába került annak előnyeivel, hátrányaival együtt. Amíg azonban az újkor hajnalán még az egyén el tudta sajátítani a társadalom tudásának összességét, míg a 18–19. század fordulóján polihisztorok is éltek, napjainkra e tudásmennyiségnek csak kis szegmenseit tudja az egyén megtanulni. A tudás megszerzése, az ismeretek továbbfejlesztése, majd továbbadásuk folyamata hihetetlenül felgyorsult.

Nyelvünk sokat romlott századunkban. Az ötvenes években a fővárosi szleng hozott sok rosszat, majd a germanizmusok, anglicizmusok ártottak a falvainkban még tudálékosságtól el nem torzult magyar nyelvnek.

III.

Nyelvünk piciny sziget, az indogermán nyelvek tengerében. Népünk olyan fa, melynek gyökerei hihetetlen mélyre, és hihetetlen messzire nyúlnak, melynek ágain azonban megeredtek az évezredek során ráoltott rügyek, gazdagítva, különlegessé téve termését. Oly sok nép, néptöredék csapódott hozzánk a sok ezer kilométeres, évezredekig tartó vándorlás során, majd itt a Kárpát-medencében is, melyek ötvözetéből született az egy nyelvet beszélő magyar nép.

Mi lesz vele, a legújabb tudományos forradalom során?

Nem lehet tudni. Néhány jelenség azonban elgondolkozásra késztet. 25 év nem nagy idő, ha a képzeletbeli távcsőbe nézünk. A múltat összezsugorítva, talán nem is érzékelhető. Valami nagyon fontos mégis történt. Megszűnt a patriarchális család. A rokonok nem tartják a családi kapcsolatokat, jószerivel nem is ismerik egymást. Esküvőn, temetésen néha találkoznak, gyanakodva méregetik egymást, illegetik, mutogatják státuszuk jelképeit. Megszűntek a családi esték, amikor sokadszor hallgattuk meg szépapánk gáláns kalandját, vagy nagyapánk hőstetteit a Piavénal. A közelmúlt is megismerhetetlen régmúlttá aszalódott. Elmúlt az olvasás öröme. Verne vagy Jókai helyett képregényeket forgatnak a fiatalok, melyeknél a betűk nem válnak képpé fantáziájuk színpadán. Nem példakép már Zrínyi, Dugovics Titusz, Boka vagy Acs Feri és Nemeček sem, ma már az internacionális példaképek sem élnek túl néhány évet. Olyan folyamatban vagyunk, amikor a népek politikai elkülönülése mellett az egyének teljes uniformizálása folyik. Ízlésben, ismeretekben, szokásokban, erkölcsben, egyszóval mindenben. Ily körülmények között csak a nyelv, a rohamosan romló nyelv

az, amely megőrizheti magyarságunkat. Igaz ugyan, hogy a tudomány mai állása feltételezi, hogy ötven éven belül mindenki beszéli majd a közös nyelvet, mely nagy valószínűséggel az angol lesz. Ám hiszek abban, hogy ötven év múltán utódaink büszkék lesznek arra, hogy magyarul is jól beszélnek. Büszkék lesznek arra, hogy elődeink ezer éve hazát teremtettek Európa közepén. Remélem, tudni fogják a hét vezér nevét, s keresztnevüket a családnév után írják majd akkor is.

A nemzetiségi kérdések oldódása csupán idő kérdése, példa erre Elzász, Dél-Tirol, vagy Belgium. Idő kérdése a megbékélés, s amint fentebb láttuk, az idő, a történelmi idő nagyon relatív fogalom. A gyűlölködő környezet napjai és hetei is végtelennek tűnnek a szenvedő egyén, a kisebb közösség számára, ám az évszázadok sodrásában, az évtizedek még fertály órányit sem jelentenek. A megbékélés folyamatát lezárva, talán beigazolódnak Konrad Lorenz szavai, mellyel a törzsfelfordás egyik nagy kérdésére kísérelt meg választ adni: „a majom és az ember közötti átmeneti forma mi vagyunk.”

Valahogy így gondoltam röviden válaszolni arra a megválaszolhatatlan kérdésre, „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

Szeged–Budapest 1999. június

KIBÉDI VARGA ÁRON

A multikulturalitás felé

I.

Mit jelent ez a többszám első személy, hogy értelmezzem a *Tiszatáj* kérdését? Mi magyarok? mi európaiak? mi a föld lakói? Valószínűleg az első válasz a helyes. A magyar múlt, a magyar jelen, a magyar jövő.

Ezt a hármas kérdést sokan szeretik úgy felfogni, mint a *nemzeti identitás* kérdését. A kommunizmus alatt nem illett nagyon a nemzetről beszélni – bár a Kádár-idők utolsó éveiben már egyre több magasrangú pártember hangoztatta (előttem is), hogy a kommunisták is „jó hazafiak”. Most viszont divatos dolog. Csak az a baj – és ezt a szélsőjobboldal különös módon nem fogja fel –, hogy a nemzeti identitás egy nagyon bonyolult filozófiai és eszmetörténeti fogalom. Filozófiailag bonyolult, mert identitásról csak az beszélhet, aki ismeri azt is, ami nem-identikus, ami különbözik. Elég jól ismerjük-e szomszédainkat, az osztrákokat, szlovákokat, ruszinokat, románokat és szerbeket ahhoz, hogy kiemelhessük azt, ami minket megkülönböztet tőlük, ami csak reánk jellemző? Eszmetörténetileg pedig azért bonyolult, mert nem biztos, hogy az, ami szerintünk a magyar nemzeti identitás szerves része, nem tartozik-e éppúgy szomszédaink identitásképeéhez is. Egyes szerbek például még ma is a kereszténység védőbástyájának tekintik magukat a mohamedán bosnyákokkal és albánokkal szemben.